

- 8) Pas ragana buvo piktas širdis ir nedori tikslai.
- 9) Jaunimas klausinėja pas senelius, kaip surasti paparcio žiedą.
- 10) Jei atsitinka bėda, kreipkis pas kaimynus – jie padės.
- 11) Pas pirmą kščiū žmones buvo garbinama ugnis, jie tikėjo, kad ugnis pritraukia mirusiųjų vėles.

17. Iš duotųjų sakinių sudarykite tiesioginę kalbą. Žodžius, išspausdintus kursyvu, pavarokite sauksmūninko linksniu. Suraskite veiksmažodžius, kurių liepiamoji nuosaka būtinai reikalinga tiesioginei kalbai

Pavyzdys: Seimininkas paprašė kaimyną atnešti šieno kūčių stalui.
Seimininkas paprašė:

– Kaimyne, atnešk šieno Kūčių stalui.

- 1) Birutė pakvietė *Joną* eiti kartu ieškoti paparcio žiedo.
- 2) Persirengėliai pareikalavo, kad *seimininkai* įsileistų į vidų.
- 3) Motina paklausė *vaikus*, ar jie moka marginti kiaušinius.
- 4) Mergaitė paprašė *draugiu* padėti vainikėli po pagalve.
- 5) Svečiai patarė *seimininkei*, kad ji kiaušinius dažytų namie.
- 6) Vaikiniai pakvietė *merginas* daužauti margučiais.
- 7) Velnias įsakė *žmonėms* vaišinti ji blynais ir mėsa.
- 8) Jaunimas pažadėjo *tevens* užgesinti židini švartu vandeniu.
- 9) Ragana liepė *mergaitei* nueiti į kaimyno pievą ir vilkti per rasą audeklą.
- 10) Seimininkai pakvietė *svecius* aplankyti juos kita kartą.

K **A** **T** **H** **E**
C **H** **I** **S** **M** **A** **S**
A **R** **B** **A** **M** **O** **K** **S** **L** **A** **S**
K **I** **E** **K** **W** **I** **E** **N** **A** **M**
K **R** **I** **K** **S** **Z** **I**
O **N** **I** **P** **R** **I**
W **A** **L** **V** **S**
P **A** **R** **A** **S** **Z** **I** **T** **A** **S** **P** **E** **R**
D **·** **L** **A** **K** **V** **A** **L** **E** **D** **E** **S**
M **A** **T** **h** **e** **o** **l** **o** **g** **a** **S** **o** **c** **i** **e**
t **a** **r** **i** **s** **I** **E** **S** **V**
S **i** **g** **n** **i** **t** **a** **s** **i** **s** **L** **i** **t** **v** **a**
v **i** **o** **k** **a** **n** **t** **i** **f** **i** **c** **o** **n** **i** **q** **u** **e**
v **i** **s** **t** **a** **p** **e** **r** **Z** **a** **n** **d** **a** **M**
K **o** **l** **o** **n** **i** **u** **o** **u** **g** **r** **a** **K** **a**
n **o** **n** **t** **a** **S** **i** **n** **a** **z**
e **s** **t** **i** **n**
I **s** **t** **a** **n** **u** **s** **W** **i** **n** **i** **e**
Z **i** **e** **n** **t** **i** **s** **o** **g** **i** **m** **n** **o**
M **o** **n** **i** **f** **i** **c** **a** **t** **i** **s** **1** **5** **9** **5**

A. KALBA – TAI TĒVYNĒ

Kalba yra lieptas, kuriuo susisiekiama dvasia su dvasia, protas su protu, žmogus su žmogumi. Tai ne tik priemonė susisiekti. Kalboje slypi gilūs tautosakos, istorijos ir, apskritai, tautos atminties klodai, visa jos širdis ir siela. Kalba yra tautos dvasios ir minties namai. Koli gyva kalba, tol gyva ir tauta, o nykstant kalbai, sunyksta ir tauta.

Štai ką apie kalbą sako a) lietuvių liaudies išmintis, b) lietuvių kultūros žmonės:

a) Moki žodį – žinai kelią.

Bė liežuvio kaip bė rankų.

Taisyk žodžiui vieta kaip svečiaiui patala.

Arklį pažinsi iš dantų, žmogų iš žodžio.

Nuò vieno žodžio gali užgesti saulė.

Žodžiais kalinių nepasūsi.

b) Nė žemės derlumų, nė drabužių skirtingumų, nė šalies gražumų, nė miestų ir pilių tvirtumų

gyvuoja tautos, bėt daugiausia išlaikydamos ir vartodamos savo kalbą. (Mikalajus Daukša)

Kalboje tauta pasisako kas esanti, kò verta. (Jonas Jablonskis)

Maža garbė sveitimòm kalbòm kalbėti, didi gėda savòs gerai nemokėti (Jonas Jablonskis)

Tauta i kalbą sukràuna savo dvasios turtis, kaip i kokià klėtį. Kalbòj atsimuša tautos

galvòjimas, jausmai, sąmojis. (Juozas Balčikonis)

Žodis niekada negali numirti – nebūs sielai dienos. (Edwardas Mieželaitis)

Žodžiui paskirta lyg ir kokia dieviška gaila: jis kūrė pasaulį. Bėt jis jį gaili ir griauti. (Marcelijus Martinaitis)

Jėigu žodžiai yra žmonių kūnai,

tai dūr daugiaù jė yra žmonių sielos.

Aš girdžiu tavė kalbant

ir galiù pasakyti, kas tu esi.

Žodžiai, kaip ir daiktai, –

atsimpa ir nusinešioja.

Juos reikia galàsti,

o priėš ištariant dulkės nusliostyti,

kaip nusliostome jàs nuò pavėikslų.

Tad kalbėkime tik dideliais

ir labai švartais žodžiais.

(Justinas Marcinkevičius)

Lietuviai turi seną ir garsią kalbą. Ji priklauso atskirai indoeuropiečių šeimai – baltų kalboms. Baltų vardas išvestas iš Baltijos jūros pavadinimo ir pirmą kartą buvo pavartotas 1845 metais vokiečių kalbininko *Ferdinando Nesselmano*. Baltų gentys (nežinoma, kaip jos vadino pačios save) atsitikėle į dabartinę teritoriją iš pietų ir nustumė į šiaurę čia gyvenusias gentis.

Baltų prokalbė kaip atskiras savarankiškas kalbinis vienetas susiformavo maždaug antro tūkstantmečio prieš Kristų pradžioje, o ketvirtajame amžiuje prieš Kristų suskilo į *vakarų baltų* ir *rytų baltų* prokalbes. Apie trečią baltų prokalbės šaką – *Dnepro baltus* – žinoma labai mažai: atskirtomis salelėmis baltai gyveno palei Dneprą iki XIII amžiaus, o vėliau visai susiliejo su slavais. Sunku tiksliai pasakyti, kada vakarų ir rytų baltai suskilo į atskiras tautas, bet žinoma, kad jau VII mūsų eros amžiuje gyveno kelios baltų gentys: *prūsai, jotvingiai, kuršiai, lietuviai, largaliai, sėliai, žiemgaliai*. Prūsų ir galbūt jotvingių kalbos sudarė vakarinių baltų kalbų grupę, o visos kitos – rytinių. Iki šių dienų išliko tik dvi gyvos baltų kalbos – lietuvių ir latvių. Kitos baltų kalbos išnyko apie XV–XVII amžių ir, deja, dauguma jų nepaliko jokių rašto paminklų. Tik prūsų kalba, kartu su senaisiais žmoniems, jos puoselėtojais ir brangintojais, nuėjusi į kapus XVII amžiuje, išliko užfiksuota keliuose rašto paminkluose. Prūsų kalbos nykimas buvo labai ilgas ir be galo skaudus procesas. Del savo laisvės ir gimtosios kalbos prūsų tauta praliejo daug kraujo. Prūsus puolė skandinaviai, prie savo žemių juos ginklu norejį prisijungti lenkai, Kryžiaus žygius prieš juos skeibė Romos popiežiai, ugnimi ir kalaviju juos naikino kryžiuočiai. Žiaurių engejų parklupdyti prūsai dar 400 metų išlaikė savo gimtąją kalbą, nors toji kalba buvo visai vokiečių persekiojama, netgi draudžiama įstatymais.

Lietuvių kalba laikoma seniausią iš visų gyvųjų indoeuropiečių kalbų: ji išlaikė daugiausia žodžių ir formų, artimų indoeuropiečių prokalbei. Lietuvių kalbos archaisškumą nulėmė įvairios aplinkybės. Visa lietuvių gyvenama teritorija, apaugusi sunkiai išengiamais miškais, ilgai buvo toli nuo viešųjų kelių. Todėl Lietuvos žemėje buvo mažai nepastovių gyventojų. Uždaras lietuvių gyvenimo būdas buvo viena iš priežasčių, padėjusių išsaugoti mažai tepakitusią kalbos struktūrą. Nuo pat Lietuvos valstybės susiformavimo iki 1918 metų lietuvių kalba niekada nebuvo oficiali valstybinė kalba. Visi valstybės reikalai buvo tvarkomi lotynų, rusų, lenkų kalbomis. Lietuviškai tebuvo kalbama kaimuose paprastų valstiečių, baudžiauninkų šeimose. Rašai lietuvių kalba pradėjo rodytis tik XVI

amžiuje, bet juos paskaityti ilgai galėjo nedaugelis. Taiigi lietuvių kalba daug amžių buvo mažai veikiamama naujovių.

Lietuvių kalbai teko be galo sunkus ir dramatiškas likimas, per ją ritosi niūrus germanizacijos, polonizacijos, rusifikacijos šimtmėčiai. Daug kas norėjo ištirpinti, sunaikinti, amžiams nuگرامzdinti ir praeiti didžiausią mūsų tautos turtą. Tačiau lietuvių tautos dvasia išliko nepalaužta, todėl iki šių dienų išliko ir lietuvių kalba. Prie gimtosios kalbos sienksčio budėjo mūsų motinos, mūsų kultūros žmonės, mūsų knygnešiai. Visa mūsų rašijos istorija yra didžiulis ir nepaliaujamas rūpestis dėl kalbos.

C. LIETUVIŲ KALBOS AUKSO AMŽIUS

Iki XVIII amžiaus pabaigos Europa žinojo dvi senasias indoeuropiečių kalbas: lotynų ir graikų. Kai anglai užgrobė Indiją, Kalkutos aukščiausiojo teismo teisėju buvo paskirtas Viljamas Džonasas. Tai buvo nepaprastų lingvistinių sugėbėjimų žmogus. Jis greitai išmoko senąją indų kalbą sanskritą, susižavėjo indų kultūra. Jis ir apskelbė Europoje, kad lotynų, graikų ir sanskrito kalbos turėjo kilti iš vieno šaltinio. Šią idėją toliau išplėtojo Europos mokslininkai *Frdncas Bōpas* ir *Rasmus Kristijānas Rāskas* – lyginamosios istorinės kalbotyros kūrėjai.

Tuo metu mokslininkai apsižiūrėjo, kad kažkur prie Nemuno gyvena tauta ir jos žmonės šneka tokia kalba, kuri primena tūkstantmetės jau seniai nebegyvo sanskrito formas. Pasklido net gandai, kad sanskrito profesorius gali laisvai susikalbėti su Lietuvos valstiečiais. Žinoma, tai netiesa, bet kai kurie sutapimai tiesiog stulbina:

avis	sanskrt.	avis
dūmas		dūmas
mirtis		mirtis
naktis		naktis
padas		padas
sūnus		sūnus

Nuo tada lietuvių kalba susidomėjo daugelis pasaulio mokslininkų. Kitataučiai kalbimininkai Iyg kokie aukso ieškotojai traukė į Lietuvą, naršė jos kalbą, džiaugėsi čia aptikę žilos senovės liekanų. Žinomas prancūzų kalbmininkas *An-tuanas Mejė* rašė: „Tas, kas nori žinoti, kaip kalbėjo mūsų prosenėliai, turi atvažiuoti ir pasiklausyti, kaip kalba lietuvis kaimietis“. O štai *Teodoro Turstono* žodžiai: „Lietuvių kalba, būdama labai sena, yra nuostabios sandaros, tobulesnė nei

trai indoeuropiečių šei-
 os juros pavadinimo ir
 nko *Ferdinando Nessel-*
) aršikėle i dabartine te-
 s vienetą susiformavo
 vityjame amžiuje prieš
 trečia baltų prokalbės
 aleminis baltai gyveno
 slavais. Sunku tiksliai
 s, bet žinoma, kad jau
 švėngiai, *kuršiai, lie-*
 i kalbos sudarė vakari-
 nu išliko tik dvi gyvos
 apie XV–XVII amžių
 prūsų kalba, kartu su
 nuėjusi i kapus XVII
 i kalbos nykimas buvo
 gimtosios kalbos prūsų
 avo žemių juos ginklu
 be Romos popiežiai,
 parklūpdyti prūsai dar
 buvo visai vokiečių
 ropiečių kalbų: ji iš-
 i prokalbei. Lietuvių
 i gyvenama teritorija,
 vėšųjų kelių. Todėl
 as lietuvių gyvenimo
 akusia kalbos struk-
 metų lietuvių kalba
 ikalai buvo tvarkomi
 a kaimuose paprastų
 dejo rodytis tik XVI

O īš kur atstrado toks sutapināš? Ir indēnai, ir lietuviai yra žmones. Zmonių psihikoje yra daug bendrų bruožu, nesvarbū, kur jīe gyvenū ir kā dirbū. Vadinasi, lietuviai ir vinebago indēnai, taip toli vienī nuo kitū gyvenādami, nīeko vienī apīe kitus nezinodādami, susīkūrē panašias skaitvardzīū darybos sistemas.

D. SKOLINIAI

Lietuvių tauta yra išgyvenusi sunkių metų. Daug amžių mūsų nacija vos kvėpavo, lietuvių kalba buvo daugelio paniekinta, ja kalbėjo daugiausia kaimo žmonės, išsaugoję gimtąjį žodį savo šiaudinėse pastogėse. Visokie dvarų, carų, kaizerių tarnai lietuvius šnekindavo rusiškai, vokiškai, lenkiškai, mokydavo sveitimių žodžių, kurie varydavo iš žmonių galvų savuosius, iš tėvų ir protėvių išmoktus žodžius. Taip į mūsų senolių kalbą įsipyne daug svetimų žodžių, tais laikais įrašyti knygoje, skambėjusių viešose kalbose ir kasdienėje šnekoje. Tokie svetimos kalbės žodžiai vadinami *skoliniais*.

Dalis svetimos kalbės žodžių tvirtai prigijo lietuvių kalboje ir šiandien jau visiškai nesisikiria nuo neskolintų žodžių. Kadangi iš visų savo kaimynų lietuviai daugiausia bendravo su slavų tautomis, dauguma lietuvių kalbos skolinių yra slaviškos kilmės, t. y. *slavizmai*. Firmieji slaviški skoliniai į lietuvių kalbą pateko dar prieš rašytos pradžią, X–XII amžiuje. Tada buvo paskolinti žodžiai *knyga, lenkas, muštas, pipiras, puikas, smūikas, stiklas, silkas, turfus*. Patys seniausi slavizmai į lietuvių kalbą atėjo iš senosios vakarų slavų kalbos, o vėliau – iš lenkų ir baltarusių kalbų. Iš lenkų kalbos lietuviai gavo daugumą religijos terminų (lenkai tuos žodžius patys pasėmė iš lotynų kalbos tikriausiai per čekų kalbą): *advėntas, mišios, šėtonas, vyskupas*. Per slavų kalbas lietuvius pasiekdavo ir daug graikų, lotynų, germanų kalbų žodžių, pavyzdžiui: *asilas, bėtas, karalius, pagonis, rūta, amatas, kambarys, pinigas, rūnas, skydas, tūlpė, verfas*. Jie vadinami *germanizmais*. Lietuvių kalboje yra ir kelios dešimtys skolinių iš Pabaltijo ugrofinų kalbų. Tai suomių ar estų kalbų žodžiai, atėję daugiausia per latvių kalbą, pavyzdžiui:

būrė, laivas, kadagys, šamas.

Gana didelė dalis skolinių neatitinka lietuvių kalbos dėsnių ir stumia iš var-tosenos savuosius lietuviškus žodžius. Tai *svetimybės* (arba *barbarizmai*), kurios, deja, ir dabar yra gajos ir žaloja lietuvių kalbą. Kalbininkai, įvairūs kultūros žmo-nės visais laikais stengėsi tokių svetimybų neišleisti į kalbą, tinkamų jų pakaitų ieškojo tarmėse, sukūrė daugybę naujadarų. Pavyzdžiui, *abrūšas* buvo pakeistas

tr subtiliesnė už visas mokslininko *Augusto* kalbos skaitiniai ir „Lietuvių kalbos va-“
 os universitetų duris.
 tros disciplina

as kas pagalvojamė, kad
 vės visai savarankiškas
 p seniai mūsų senelias
 iekas liekas jėms reiškę
 vėnoliikas jėms buvo

ro vienī lietuviai. Nėra
 senieji germanai savo
 andien mokosi anglų ar
 us *veniolika* ir *dvylika*,
 vokiečių kalboje, šalia
 is šio, nei iš to atsiranda
 raišyklingų *thirteen* –
 – *vieniolika* ir *twelve*
 kad jie yra sudurtiniai
 tika *ainiff*, o *dvylika* –
 tr giminaitį. Ši bendra
 germanais buvo artimi
 bbinikas *Alfreda* s
 ad visai panašiai, kaip
 kos vinebago indēnai.

mides kaip egiptiečiai,
 rika ir ten įsikurti. At-
 mums kur nors iš
 skui sukurti hipotezė,
 proteviai. Bet keletas
 olika panašių žodžių,
 zkuoti.

rānksliuosciū, britva – skustuvi, budilnikas – žadinuvi, griekas – niode, guzi-
 kas – saga, kulokas – kumščiu, kurtke – striukė, malaciū – šaunuoliū. Veiksmazo-
 dzio mieriūi lietuviškias atitikmuo yra matiūi, bovytis – žaisti, kolioi – keikti
 arba koneveikti, terioi – nikoti, redyti – rengti arba puošti, ženytis – vesti arba
 susituokti. Budvardis priklus keičiamas lietuvišku slyksnius arba įkyrus, biednas –
 neturtingas, varģanas; germaniškos kilmės liuosas turi lietuvišką atitikmenį lais-
 vas. Tačiau svetimybių lietuvių kalboje vis randasi ir randasi, todėl kalbos grynii-
 nimas ir šiandien tebėra aktualus.

Lietuviai ne tik skolinosi žodžius iš kitų kalbų, bet ir kitiems ši tą davė. Pa-
 vyzdžiu, lietuviški žodžiai degutas, gintaaras, kausas, kūrpes, pakulos pateko į sla-
 vų kalbas, aruodas, elnias, kūrpes, meškerė, venteris – į vokiečių kalbą. Pats se-
 niausias ir ryškiausias baltiškos leksikos sluoksnis yra Pabaltijo ugrofių kalbose.
 Manoma, kad estų ir suomių proteviai pradėjo skolinis baltiškus žodžius dar
 gerokai prieš Kristaus gimimą. Yra suskaiciuota, kad dabartineje suomių kalboje
 baltiški skoliniai sudaro apie 1,1% viso žodyno.

Artima kaimynystė, ilgų amžių bendravimas palieka labai ryškias pėdasakus
 visų kalbų žodyne. Ekonominiai, politiniai, kultūriniai ryšiai, mokslas ir technikos
 pažanga verčia daugelyje kalbų varuoti nemazai vadinamųjų tarpiautinių žodžių.
 Tokie žodžiai yra kilę iš vieno šaltinio ir turi maždaug tą pačią formą ir reikšmę
 daugelyje civilizuo to pasaulio kalbų. Dauguma tokių žodžių yra graikiškos ar loty-
 niškos kilmės, bet tarpiautinių žodžių lobyne esama ir kitų kalbų žodžių. Lietuviš-
 kos kilmės tarpiautinių žodžių dar lyg ir nėra.

PARDUOTUVĖJE (Juokai)

Atėjo pavasaris, ir zuikis, žvilgtelejėš į veidrodį, nulindo – kailiis atrodė nutrušęs,
 nublukęs, apsipešiojėš. „Reikia viską keisti“, – nusprendžia zuikis ir nieko nelaukdamas
 skuodžia į parduotuve. Vos įbėgęs garsiai susunka:
 – Duokit man naują kalmieriū!
 – Zuiki, zuiki! – priekaištauja pardavėja. – Argi tu nežinai, kad negalima sakyti
 kalmieriūs. Tai ne lietuviškas žodis, tai svetimybė.
 – Nelietuviškas? – nuširdžiai nustemba zuikis. – Mūsų miškelyje visi taip sako. O kaip
 reikia?
 – Kailis, kuris dengia kaklą, vadinasi apykaklė, tai yra tai, kas apie kaklą, – kantriai
 aiškina pardavėja.
 – Ačiū, – dėkoja zuikis ir nusiperka apykaklė. Bet jam labai reikia dar kito daikto –
 tokio, kuris dengia apatinę kūno dalį. Tik kaip čia dabar jį taisyklingai lietuviškai pavadinti?

Atējo pavasaris, ir zulkis, zvilgtelejšs ī veidrodī, nullūdo – kalleis arōdē nūtrūks, nublūks, apspēšiojšs. „Reikia viską keisti“, – nūsprendzia zulkis ir nieko nelaukdams skuodzia ī parduoovē, Vos ībēģes ģarsiai sūnka: – Duokit man naują kalmierų! – Zulkī, zulkī! – priekaištauja pardavēja. – Argi tu nežinai, kad negalima sakyti *kalmierius*. Tai ne lietuviškas žodis, tai svetimybė. – Nelietuviškas? – nuoširdziai nūstemba zulkis. – Mūsų miškelyje visi taip sako. O kaip reikia? – Kailis, kuris dengia kaklą, vadinasi *apykaklė*, tai yra *tai*, *kas apie kaklą*, – *karmė* aiškina pardavēja. – Ačiū, – dekoja zulkis ir nūšperka apykykaklė. Bet jam labai reikia dar kito dalyko – tokio, kuris dengia apatinę kūno dalį. Tik kaip čia dabar jį raišyklingai lietuviškai pavadinti?

(Juokai)
PARDUOTUVĖJE

kos kilmės tarptautinių žodžių dar lyg ir nėra. niškos kilmės, bet tarptautinių žodžių lobyne esama ir kitų kalbų žodžių. Lietuviš- daugelyje civilizuoto pasaulio kalbų. Dauguma tokių žodžių yra graikiškos ar loty- Tokie žodžiai yra kilę iš vieno šaltinio ir turi maždaug tą pačią formą ir reikšmę pažanga verčia daugelyje kalbų vartoti nemazai vadinamųjų *tarptautinių žodžių* visų kalbų žodyne. Ekonominiai, politiniai, kultūriniai ryšiai, mokslas ir technika Artima kaimynystė, ilgų amžių bendravimas palieka labai ryškias pėdas baltiški skoliniai sudaro apie 1,1% viso žodyno. gerokai prieš Kristaus gimimą. Yra suskaičiuota, kad dabartinėje suomių kalboje Manoma, kad estų ir suomių protėviai pradėjo skolinis baltiškus žodžius dar niasias ir ryškiausias baltiškos ieksknis yra Pabaltijo ugrofinų kalbose. vy kalbas, *arnodas, elnias, kūrpes, meškerė, ventėris* – į vokiečių kalbą. Pats s- vyzdžiui, lietuviški žodžiai *deguitas, gintaras, kausas, kūrpes, pakulios* pateko į s- Lietuviai ne tik skolinosi žodžius iš kitų kalbų, bet ir kitiems ši tą davė. Pa- nimas ir šiandien tebėra aktualus. vas. Tačiau svetimybių lietuvių kalboje vis randasi ir randasi, todėl kalbos ģryt- *neturtingas, varģanas*; germaniškos kilmės *liuosas* turi lietuvišką atitikmenį *lės- susituokti*. Būvdvardis *priklaus* keičiamas lietuvišku *stykšius* arba *lkyrys*, *biednas* – arba *koneveikti*, *terioi* – *niokoti*, *redyti* – *renģti* arba *puošti*, *ženytis* – *vėsn* arba *džio mervuoti* lietuviškas atitikmuo yra *matuoti*, *bovytis* – *žaiti*, *kolioi* – *kei- kas* – *sagā*, *kulokas* – *kumščiu*, *kurtikė* – *strikė*, *malācius* – *šaunuoitiu*. Veiksmas- *rankšiuosčiu*, *britva* – *skustuvu*, *budilnikas* – *žadintuvu*, *griekas* – *niodeime*, *ģy-*

Kiekviena tauta turi daugiau ar mažiau tarmju ir patarmju. Tarmes yra kalbos istorines raidos produktas. Jos atsiranda del to, kad kalba ivairiose vietovese kinta labai nevienodai: vienoje kalbos ploto dalyje atsiranda vienokiu, kitoje kitokiu naujuju. Tuose plotuose, kuriu kalba patiria daugiau ivairiu pakitimu, ilgainiu susiformuoja atskiros tos pacios kalbos atmainos – jos ir vadinamos *tarmemis*. Kur tik kalboje yra tarmju skirtumu, ten ilgesni ar trumpesni laikai buvo kokia nors kluitis zmonems bendrauti: gamtine (upe, ezeras, bala, miskas), politine (valstybes siena), administracine (guberniju, apskriciu, parapiju, dvaru ribos). Lietuviu kalbos atsirado feodalizmo laikotarpiu, kai kraštas buvo susiskaldes i daugybę mazju kuniškaištysciu. Daugelio tarmju ribos eina kaip tik pro tas vietas, kur senoveje buvo ribos tarp atskiru valdovu zemiu.

Lietuviu kalba turi dvi pagrindines tarmes: *aukštaičiu ir žemaičiu*. Žemaičiai gyvenamos vietos aukštesnes, jos yra i rytus ir pietus nuo žemaičiu. Geriau senosios baltu garsus ir formas išlaikę aukštaičiu tarmė, o žemaičiu tarmėje atsirado daugiau visokių naujuju. Kalbos skilimui i šias dvi tarmes pradžia davė nevienodas junginio *-ja-* tarmas. Seniau visi lietuviai tare **jautjai*, **medjai*. Ilgainiu dalis lietuviu (žemaičiai) pradėjo ši jungini tarti *je* (**jautje*, **medje*), o aukštaičiu pradėjo tarti *jaute*, *mėde*. Po kiek laiko junginiai *tj* ir *dj* lietuviu priebalsio ir atsiduria prieš *e*, visada išnyksta. Taip atsiruko žemaičiu tarmėje: čia, išnykus *j*, žmonės pradėjo tarti *jaute*, *mėde*. Po kiek laiko junginiai *tj* ir *dj* lietuviu kalboje išviro i garsus *č* ir *dž* (*jaučiai*, *mėdžiai*), bet taip galėjo atsirikti tik aukštaičiu tarmėje, nes žemaičiai šiuose ir panašiuose žodžiuose jau buvo išmetę *j*. Žemaičius nuo aukštaičių skiria ne tik nevienodas junginio *ja* likimas, bet ir dvibalsių *ie* ir *uo* tarmas: aukštaičiai šiuos dvibalsius išlaiko sveikus, o žemaičiai dvibalsių *ie* ir *uo* tarmas: aukštaičiai skiria ne tik nevienodas junginio *ja* likimas, bet ir pakėčia, pavyzdžiui: žodžius *pienas*, *duona* vieni žemaičiai ištaria *peins*, *douna*, kiti – *pēns*, *dōna*, treči – *pyns*, *dūna*. Iginosius balsius *e*, o žemaičiai verčia dvibalsiais *ie*, *uo*, pavyzdžiui: *biegti* „bėgti“, *diet* „dėti“, *koja* „koja“, *stiot* „stoti“.

Yra šiose tarmėse ir daugiau visokių tarmju, žodyno ar gramatikos skirtumu.

E. LIETUVIŲ KALBOS TARMĖS

Trusikai? „Ne, tikriausiai tai irgi nelietuviškas žodis“, – galvoja zūikis. Ir staiga prisimines, kaip jo senelis vadina tą vietą, kurią paprastai reikia pridengti, išpyškina:

– Prašom duoti man naują *apyškinę!*

tekas – *niode*, *guzi*
šaukuoliu. Veiksmazo-
žaisli, *kolioti* – *keikti*
ti, *ženyti* – *vėsti* arba
arba įkyrus, *biednas* –
uvišką atitikmenį lais-
si, todėl kalbos gryni-
kitiems ši ta davė. Pa-
s, *pakuolos* pateko i sla-
kiečių kalbą. Pats se-
*ti*jo ugrofinų kalbose.
baltiškus žodžius dar
tinėje suomių kalboje
labai ryškūs pedasus
ti, mokslo ir technikos
tu tarpautinių žodžių.
pacią formą ir reikšmę
yra graikiškos ar loty-
albu žodžių. Lietuviš-

Sāļa tarmī, lietuvai tūri ir bendrā visiens *literāring*, arba *bendring*, kalbā. Tai yra visos tāutos susīzinojimo ir bendravimo priemone. Ja leīdzīami laikrāščīai, žurnalai, knygos, īi vartojama valstybės, mokslo ir kultūros īstaiģose, kalbant per radijā ir televīzījā. Tai sunormīta, kalbīnīnkų apdorota kalbā, kuri tūri tūringā žodynā ir īvairių sričių terminijā.

F. BENDRINĖ LIETUVIŲ KALBA

maīše.

–Tu mane īkīšai, tu ir īštrauk, – atsakė jam užsispyręs žemaitis ir dar patogiau īstaiģe maīše.

–Ei, kā tu ten veiki? Ko neišlėndi? – neiškenčės papurtė maīšā velnias.

–Jau ir velnīni īdomu pasidarė. Jis īrgi niekur neskūba, prisīkīmsō antrā pypkė ir laukia, kuō gi viskas baīģsis. O maīše kākzkas kruta, rangosi, bet lauk līsti nē nemano.

–Gero daikto gaila, – atsakė suvalkietis. – Kāi paskutinīyis īssīkrapštyis, aš maīšā pasīmsīu.

–O ko tu dar lauki? – nustėbo velnias.

–Tūkė nuo velnīo pypkės ir niekur nebėģa, vaīkšto aplīnkui.

–Suvalkietis īssīropštė trecias, nustivalė drabužius, nummūšė kepure nuo batų dulķes, prisīslėpė uz krūmų pažiūrėti, kas gi bus toliau.

–Antrasis īssīkrapštė aukštaitis. Kīek pabėģėjo ir, īsitīkīnės, kad velnias ğo nesīvejā, pasīpartėkė uzdusės visas, langīnes uzīdarė, o patis palīndo po lova ir līndi.

–Pajūrės laīsvė, pīrnas īs maīšo īslīndo dzūkās ir nē neatsīgrėzdamas nukūrė namo.

–O tas ğo maīšas ėmė ir atsrīšo.

–Pavarģo benėsdamas. Atsrīsdō ant akmens, pasīdėģo maīšā, īstīesė kojās ir uzsrīkė pypkė.

–Suvalkietī ir žemaitī, – sukīšo ğuos ī didelī maīšā ir nunėšė ī marīas skandīnti. Bet ėmė ir kartā velnias labai supyko ant lietuvīų, sugaudė visus keturis – aukštaitī, dzūkā,

(*Pasakaitė*)

VELNIAS IR LIETUVIAI

līko stovėti vīenas prie tokio storo ir tokio sunkaus rasto.

ir patenkīntas nudrožė namo. Žemaitis niekākīp negalėģo suprasīti, kas gi atsrītko, kodėl īis

tau taip smagū, tai ir nėšk vīenas“, – līnksmāi nusījuokė aukštaitis, uzsrīmetė kīrvi ant pėčių

katā, pasīčiuo storāģī medzio galā, pakīlinoģo ir numetė atgal. „O! Smāģu“, – sako. „Leīģu

īssīrīnko kur storėnī medī, nusīkīrto ir rengīasi nėštī namo. Žemaitis, sīnuostydamas pra-

žemaitis su aukštaitīu statė namā ir staīģa prītrīko vīeno rasto. Susīrnuosė abū ī maīšā.

(*Juokai*)

NESUTARĖ

os ī *patarves* ir *šnektas*,
 ačių plotas skaidomas ī
 mo kriterijus – dvīģarsių
 (suvalkietīai) *taria kam-*
 (dzūkai) – *kampas, ran-*
kumpas, runka, timpia,
dv prieš ğarsus *i, y, ie*
cyia, didelis,
 aietai taip pat kalba ne
 emaitai.
 metika. Tarmėse žodžiai
 vartojami toli ğražu ne
 as: vīenose tarmėse var-
 kūrīų reīkšmės yra kīto-
 nesuprantamų žodžių;
 „antis“, bet žemaitīai ne-
 „*monkine*“, jaunimo vaka-
 tais, o žemaitīams – va-
 žemaitīams – „žarnos“;
 anomas ğoks rīntesnis
 artais īslīeka žodis, ğa-
 o knyģose, storose ğra-
 sta. Todėl nepaprastai
 labai reīkalīngus tarmių

Lietuvių bendrinė kalba susiformavo tik XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje, tačiau jos ištakų galima išskoti XVI amžiuje, t. y. nuo tada, kai prasidėjo lietuvių rašytis. Tais laikais Lietuva buvo padalinta į dvi dalis: *Didžiąją Lietuvos Kunigaikštystę* ir *Mazjąją Lietuvą* (arba *Rytų Prūsiją*). Ekonominės, politinės ir kultūrinės sąlygos lėmė, kad bendrinė kalba šiose dalyse formavosi nevienodai. Rytų Prūsijoje jos kūrėmosi procesas buvo spartesnis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje – žymiai lėtesnis. Pirmoji lietuviška knyga išėjo Rytų Prūsijoje 1547 metais. Tai buvo *Martyno Mąžvydo* „Katekizmo prasti žodžiai“. Knygą sudarė iš lenkų kalbos verstas katekizmas, religinės giesmės ir mažas lietuvių kalbos elementorius. Ypač vertinga originali šios knygos prakalba. Ji gali būti laikoma pirmuoju lietuvišku eilėraščiu. Pirmosios knygos autorius buvo kilęs iš žemaičių tarmės ploto, todėl rašė žemaitiškai. Tačiau jis taikėsi ir prie to krašto, kuriame gyveno, kalbos, t. y. prie daugumos vietinių gyventojų vartojamos vakarų aukštaičių tarmės. Nuo XVII amžiaus vidurio Rytų Prūsijoje susiformavo gana vientisa lietuvių raštų kalba kaip tik šios tarmės pagrindu. Rašytis Mazojoje Lietuvoje ypač suklestėjo XVIII amžiuje: čia pasirodė reikšmingų kalbotyros darbų, iškilio grožinė literatūra, kurios viršūnė – nuostabi *Krisnijono Donelaičio* kūryba. Tačiau XIX amžiuje atėjo sunkios dienos vietiniam Mazosios Lietuvos gyventojams: kraštas buvo vis labiau ir lietuvių germanizacija. Gimtoji kalba buvo vokiečių valdžia pradėjo visuotinę lietuvių germanizaciją. Gimtoji kalba buvo visai išguita iš Mazosios Lietuvos mokyklų ir apskritai iš viešojo gyvenimo.

Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje nuo pat pradžios formavosi du raštų kalbos variantai. Vienas rėmėsi tokia kalba, kuri buvo vartojama vidurio Lietuvos žemumose. Ja rašė *Mikalajus Daukša*, *Merkelis Peškevičius*, *Boguslavas Čilinskis*. Antrasis raštų kalbos variantas susidarė Lietuvos valstybės centre – sostinėje Vilniuje ir jo apylinkėse. Jam pradžia davė to krašto rytų aukštaičių tarmė. Žymiausias šios tarmės atstovas buvo *Konstantinas Strvydas*, pirmojo lietuvių kalbos žodyno autorius. Dar ilgai mūsų raštijoje buvo vartojamos įvairios tarmės, atskirais laikotarpiais išgalėdavo tai viena, tai kita tarmė. Pavyzdžiui, XIX amžiaus pradžioje į literatūrinę veiklą įsitraukė gausus žemaičių inteligentų būrys: *Dionizas Poška*, *Simonas Stanėvičius*, *Simonas Daukantas*. Del to raštų vartosenoje labiau iškilo žemaičių tarmė. Antrosios šio amžiaus pusės raštijoje vis labiau ėmė ištvirtinti aukštaičių tarmė.

Lietuvių bendrinės kalbos galutinis susiformavimas buvo glaudžiai susijęs su lietuvių tautinio išsivadavimo judėjimu. Daugelis to sąjūdžio atstovų (*Jonas Basanavičius*, *Vincas Kudirkas* ir kiti) buvo kilę iš vakarų aukštaičių pietinės

dalies. Jie leido ir redagavo laikraščius „Aušra“ ir „Varpas“, apie kuriuos telkėsi to
meto grožinės literatūros kūrėjai, rašę šia tarme. Iš šios tarmės ploto buvo kilęs ir
kalbininkas *Jonas Jablonskis*, kurį visai pagrįstai laikome *lietuvių bendrinės kalbos*
tėvu. Be to, vakarų aukštaičių tarmė labai panaši į tą, kurią parašyti pirmieji
lietuviški raštai. Todėl *lietuvių bendrinės kalbos pagrindu* galutinai buvo paimta
vakarų aukštaičių tarmė, tiksliau pietinė tos tarmės dalis.
Bendrinė kalba jau nuo pat savo kūrimosi pradžios ėmė skirtis nuo tarmės,
kurios pagrindu ji kūrėsi. Greitai į bendrinę kalbą pateko kitų tarmių elementų,
joje paliko ryškūs pėdsakai tie, kurie ją kūrė ir normino. Todėl lietuvių bendrinė
kalba tapo atskira, savita kalbine sistema, turinčia savus tikslus ir uždavinius.

paibaigoje – XX amž-
e, t.y. nuo tada, kai
i dvi dalis: *Didžiųjų*
(q). Ekonominės, po-
lyse formavosi nevie-
Lietuvos Didžiosios
ska knyga išėjo Rytų
zmo prasti žodžiai“;
s giesmės ir mažas
gos prakalba. Ji gali
s autorius buvo kilęs
kėsi ir prie to krašto,
jų vartojamos vakarų
susiformavo gana
u. Rašija Mazojoje
ingų kalbotyros dar-
no Donelaičio kūry-
sios Lietuvos gyven-
joje amžiaus pusėje
Gimtoji kalba buvo
jo gyvenimo.
formavosi du raštų
ma vidurio Lietuvos
agnuslavas Chilinskis.
centre – sostinėje
aukštaičių tarmė. Zy-
mojo lietuvių kalbos
ivartios tarmės, at-
džiui, XIX amžiaus
aučių inteligentų bu-
Dėl to raštų varto-
pusės rašijose vis
vo glaudžiai susijęs
dzio atstovų (*Jonas*
aukštaičių pietinės

Atsakykite į klausimus raštu arba žodžiu. Raide skliausteliuose rodo reikalingą tekstą

1. Kokiai kalbų grupei priklauso Lietuvos kalba? Kokios kalbos, be Lietuvos, įeina į šią grupę? (B)
2. Kokia kalbų grupė turi daugiausia bendrumų su baltų kalbomis? (B)
 - a) germanų
 - b) iranietčių
 - c) finų-ugrų
 - d) slavų
3. Kokias žinote gyvas baltų kalbas? (B)
 - a) X amžiuje
 - b) 1547 metais
 - c) 1918 metais
 - d) 1945 metais
 - e) 1988 metais
4. Kada Lietuvos kalba tapo oficialia Lietuvos valstybės kalba? (B)
 - a) X amžiuje
 - b) 1547 metais
 - c) 1918 metais
 - d) 1945 metais
 - e) 1988 metais
5. Kurios iš išnykusių baltų genčių paliko rašto paminklų? (B)
 - a) kuršiai
 - b) jotvingiai
 - c) prūsai
 - d) sėliai
6. Kokios aplinkybės nulėmė Lietuvos kalbos archaiskumą? (B)
 - a) krašto geografinė padėtis
 - b) karai ir epidemijos
 - c) tai, kad Lietuviai ilgai neturėjo raštinjos
 - d) kitų valstybių priepauda
 - e) uždaras gyvenimo būdas
7. Kas yra skoliniai? (D)
8. Kuriė iš skolinių prigijo Lietuvos kalboje ir vartojami kaip savi žodžiai? Kuriė skoliniai laikomi svetimbėmis (D)?
 - a) daugiausia? Kada? (D)
 - b) kada Lietuvos kalba susidomėjo pasaulio mokslininkai? Kokie? Kodėl? (C)
9. Iš kokių kalbų Lietuviai skolinosi daugiausia? Kada? (D)
10. Kada Lietuvos kalba susidomėjo pasaulio mokslininkai? Kokie? Kodėl? (C)
11. Kur ir kada buvo parašyta pirmoji Lietuvos knyga? Kas buvo jos autorius? (F)
12. Kodel atsiranda tarmės? (E)
 - a) kaip paaiškintumėte Lietuvos kalbos tarmių pavadinimus: *aukštaitiai* ir *žemaitiai*? (E)
 - b) koki įsidėmėjote žemaitišką žodį? O aukštaitišką? (E)
13. Kokia būdingiausia fonetinė dzukų ypatybė? (E)
14. Kokia tarmė tapo bendrinė Lietuvos kalbos pagrindu? (F)
15. Kada galutinai susiformavo bendrinė Lietuvos kalba? (F)
16. Kuo bendrinė kalba skiriasi nuo tarmių? (F)

aplinkybē (1)	sakinio daļis, kuri rodo veiksmo pozymi ir atsako i i'vairtus klausimus: būdo – <i>kaip?</i> , laiko – <i>kada?</i> , priezasties – <i>kodel?</i> , tikslo – <i>kuriam tiksli?</i> , vietas – <i>kur, i kur?</i>
asmenavims (1)	veiksmazodziy kaitymas asmenimis, laikais, skaiciais ir t.r.: konjugacija veiksmažodziy kaitymo tipas (lietuviy kalba turi 3 asmenotes)
auksataici (2)	viena is lietuviy tarmi, kuri islaiko divbalsius <i>ie, no</i>
baistai (2)	garsai <i>a, e, i, u</i> (ilgeji ir trumpieji), <i>o, e</i>
baltai (1)	grupe tautu: jotvingai, kuršai, latvian, lietuvian, prusan, selian, ziemgalian
bendraris (3b)	pradine veiksmazodzio forma; infinitivas
bedrims zodis (2)	bendras pavadinimas; apeliativas
budvardis (1)	zodis, kuris pavadina ypatybe ir kaitomas giminenis, linksniais ir skaiciais veiksmažodzio laikas, kuris rodo, kad veiksmas vyks ateiyye
budvims laikas (2)	veiksmažodzio laikas, kuris rodo, kad veiksmas vyks ateiyye
budvims daznims laikas	veiksmažodzio laikas, kuris rodo, kad veiksmas vyko praiyye ne viena kartā
budvims karimis laikas	veiksmažodzio laikas, kuris rodo, kad veiksmas vyko praiyye viena kartā
daiktavardis (1)	zodis, kuris pavadina daikta, reiskini, asmeni ir kaitomas linksniais ir skaiciais
daleiyye (1)	zodis, kuris suteikia kitam zodziui papildoma spalva

(Skaitius skliaustieluose rodo kirctiavimo tipa, arba kirctiavote)

10. Trumpas lietuvisku kalbotyros terminu zodynelis

9. Keletas veiksmazodzio *begni* sinonimu, reiskianciu, labai greitai begti":
lkti, lekia, lke; dulketi, dilka, dulketo; kurvi, kurvia, kure; skuosti, skuodzia, skuode

8. Keletas *g i m i n i š k ų* zodziy lizdy:
jaunas, -a: jaunavedys, jaunieti, jaunikaits, jauniks, jaunikis, jaunimas, jaunyste, jaunodlis
jaunatviskas, -a; apyjauims, -e; pojauims, -
jauneti, -eja, -eja; jauimti, -ina, -ino
jaunai, jaunyn
naujas, -a: naujadaras, naujagimis, naujakuris, naujamiestis, naujena, naujokas, naujove
naujoviskas, -a; apynaujis, -e; pojauims, -
naujeti, -eja, -eja; naujimi, -ina, -ino
naujai, naujyn
senas, -a: senamiestis, senave, seniena, senimas, senelis, e; senis, -e; senolis, -e; senove,
senovinis, -e; senoviskas, -a; apysenis, -e; posesnis, -e
sendimti, -dina, -dino; seneti, -eja, -eja
senai, seniai, senyn
savas, -a: savybe, savigarba, savijauta, savitumas, savivale, saviznuodybe, nuosavybe
savaiminis, -e; savybinis, -e; savitas, -a; savodiskas, -a; niosavas, -a
savintis, -asi, -osi; savivaliauti, -iauja, -iauvo; savaimis, savaip

naujas zods; neologizmas	naujas zods; neologizmas	naujadarars (1)
zods ar jo dalis, kuri neigja	zods ar jo dalis, kuri neigja	neigins (3b)
gramatinē veiksmažodzio kategorija	gramatinē veiksmažodzio kategorija	nuosaka (1)
neasmenuojama veiksmažodzio forma, kuri rodo nepagrindinio sakinio veiksma aplinkybē	neasmenuojama veiksmažodzio forma, kuri rodo nepagrindinio veiksma aplinkybē	pādalvys (1)
3b) savarankiskas sakins, prie kurio prijungjamas šalutinis sakins	3b) savarankiskas sakins, prie kurio prijungjamas šalutinis sakins	pagrindinis sakins (3b)
2) zods, is kurio yra padarytas kitas zods	2) zods, is kurio yra padarytas kitas zods	pagrindinis zods (2)
sakinio dalis, kuri papildo tartini (rodo jo objektā ar instrumentā)	sakinio dalis, kuri papildo tartini (rodo jo objektā ar instrumentā)	papildins (3b)
smulkesnē tarmēs dalis; subdialektas	smulkesnē tarmēs dalis; subdialektas	patarmē (3b)
sakinio dalis, kuri reiskia daiktavardziu pavadinto dalyko pazymi; atributas	sakinio dalis, kuri reiskia daiktavardziu pavadinto dalyko pazymi; atributas	pazymins (3)
garsai b, d, g, k, p, t, ...; konsonantai	garsai b, d, g, k, p, t, ...; konsonantai	prebalsiai (1)
ilgo ir kirčiuoto skiemens gaida, melodija; intonacija	ilgo ir kirčiuoto skiemens gaida, melodija; intonacija	pregaide (1)
zods, kuris eina prie linksnio ir rodo santyki su kitais zodziais	zods, kuris eina prie linksnio ir rodo santyki su kitais zodziais	prelinksnis (1)
zodzio dalis tarp šaknies ir galunes; sufikssas	zodzio dalis tarp šaknies ir galunes; sufikssas	pretaga (1)
zodzio dalis, kuri eina prieš šakni; prefikssas	zodzio dalis, kuri eina prieš šakni; prefikssas	prešdelis (1)
zods, kuris reiskia aplinkybē	zods, kuris reiskia aplinkybē	preveiksnis (1)
kalba, is kurios atsirado kelios gimniskos kalbos	kalba, is kurios atsirado kelios gimniskos kalbos	prekalbē (1)
neasmenuojama veiksmažodzio forma, kuri rodo pagrindinio veiksma aplinkybē	neasmenuojama veiksmažodzio forma, kuri rodo pagrindinio veiksma aplinkybē	pūsdalvys (1)
garsu ženklas rašte	garsu ženklas rašte	rade (2)
rašymo taisykliu visuma; ortografija	rašymo taisykliu visuma; ortografija	rašyba (1)
gramatinē veiksmažodzio kategorija; lietuviu kalba turi 2 rūšis: veikiamoji (aktyvas), neveikiamoji (pasivas)	gramatinē veiksmažodzio kategorija; lietuviu kalba turi 2 rūšis: veikiamoji (aktyvas), neveikiamoji (pasivas)	rūšis (1)
sakins (3b)	sakins (3b)	sakins (3b)
sangrąžinė dalytė	sangrąžinė dalytė	sangrąžinė dalytė
1) sūnūmpa	1) sūnūmpa	sūnūmpa (1)
2) skatius	2) skatius	skatius (2)
2) skatvartis	2) skatvartis	skatvartis (2)
3a) skiemuo	3a) skiemuo	skiemuo (3a)
1) skryba	1) skryba	skryba (1)
3b) skolinys	3b) skolinys	skolinys (3b)
1) svetimybē	1) svetimybē	svetimybē (1)
2) sudurtinis zods	2) zods, kuris turi dvi šaknis; kompozitas	sudurtinis zods (2)
4) šaknis	pagrindinė žodzio dalis	šaknis (4)
šalutinis sakins	sakins, prijungtas prie pagrindinio	šalutinis sakins
2) šauksminiškas	linksnis, kuris eina kreipiniu; vokatyvas	šauksminiškas (2)
nuosaka	nuosaka, kuri rodo ne realiū, bet galimā veiksma; konjunktivas	nuosaka (3b)
4) tarmē	teritorinė kalbos atmaina; dialektas	tarmē (4)
1) tarmybē	tarmēs ypatybē; dialektizmas	tarmybē (1)
4) tarris	garsu tartimo sistema; ortoepija	tarris (4)

Veiksmazodis
 daryti, daro, darė
 jungti, jungia, jungė
 kurti, kuria, kūrė
 sakyti, sako, sakė
 skaityti, skaito, skaitė
 skolinti, skolina, skolino
 tarti, taria, tarė
 vesti, veda, vedė
 versti, verčia, vertė

Daiktavardis

1. Iš duotųjų veiksmazodžių sudarykite daiktavardžius su priesaga -inys, paskui išrašykite juos į sakinius. Pavartokite reikiamą linksnio formą

ZODŽIŲ IR ŽODŽIŲ FORMŲ VARTOJIMAS

Galiminkas	trikampius	tūkstantmečius	trikampius	tūkstantmečius
Naudininkas	trikampiams	tūkstantmečiams	trikampiams	tūkstantmečiams
Vardininkas	trikampiai	tūkstantmečiai	trikampiai	tūkstantmečiai
Daugiskaita				
Vietininkas	trikampyje	tūkstantmetyje	trikampiame	tūkstantmečiame
Inagininkas	trikampiū	tūkstantmečių	trikampiū	tūkstantmečių
Vardininkas	trikampis	tūkstantmetis	trikampis	tūkstantmetis

Daiktavardis

Būdvardis

4. Tos pačios sandaros sudurtinius daiktavardžius (1 kirčiuotė) ir būdvardžius (2 kirčiuotė) vienaskaita

Galiminkas	indoeuropiečius	kitataučius	knygnešius	šintmečius
Naudininkas	indoeuropiečiams	kitataučiams	knygnešiams	šintmečiams
Vardininkas	indoeuropiečiai	kitataučiai	knygnešiai	šintmečiai
Daugiskaita				
Vietininkas	indoeuropietyje	kitataujyje	knygnešyje	šintmetyje
Inagininkas	indoeuropiečių	kitataučių	knygnešiu	šintmečių
Vardininkas	indoeuropietis (2)	kitautis (2)	knygnešys (3)	šintmetis (1)

Vienaskaita

3. Sudurtinius daiktavardžius:

Daug amžīņu lietuviņu kalba *niekino* () ir *naikino* () visokie engējai. Caru, kaizeriņu, dvaru tarmai lietuvis *šnekindavo* () vokiskai, lenkiskai, rusiskai, *mokydavo* () juos svetiņu žodžiņu. Daug kas norējo *ištirpinti* (), amžiams *nugramzdinti* () i praeiti mūsu gimtāja kalba. Bet Lietuvas nepavyko nei *surusinti* (), nei *sulenkti* (), nei *svokietinti* ().

5. Nurodykite pagrindinius žodžius, iš kurių sudaryti kursyv išpauzdinti praezastiniai veiksmažodžiai

Kartā velnias _____ supyko ant lietuvių ir sugaudė visus keturis. Paskui _____ prigruodo maišą ir nunėšė į marias skandinti. Lietuviams pasidare _____, bet jie _____ kentėjo. Bėnėsdamas velnias _____ pavargo ir atsisėdo ant akmens palisėti. Sėdėti ant akmens jam buvo _____ ir _____ ne _____. Kai maišas atsirišo ir du lietuviai _____ pabėgo, velniui pasidare _____, kodėl suvalkietis nebėga namo. Maiše buvo _____, nes žemaitis _____ ten įsitaisė ir nė nemane išlįsti.

baigus, -i	_____	_____
greitas, -a	_____	_____
kietas, -a	_____	_____
įdomus, -i	_____	_____
patogus, -i	_____	_____
tylus, -i	_____	_____

Negimininė forma Prievėiksmais

Negimininė forma ir būdo prievėiksmai galima sudaryti tik iš būdvardžių su galūnėmis -as, -a arba -us, -i. Negimininė būdvardžio forma turi formantą -a arba -u (*gera, graži*), o būdo prievėiksmai -iai – formantą -ai, -iai (*gerai, gražiai*). Būdo prievėiksmai apibūdina veiksmažodžių reiškiama veiksmą ir sakinyje eina aplinkkybe, o negimininė būdvardžių forma dažniausiai žymi būseną ir eina tartinio dalimi beasmeniamė sakinyje).

4. Iš duotųjų būdvardžių sudarykite būdo prievėiksmais ir negimininę būdvardžio formą. Reikiamus žodžius įrašykite į tekstą

Veikiamosios rūšies dalyvis

Esamas laikas : veiksmazodžio esamojo laiko kamienas + -qs(antis), -anti, -is (-intis), -inti.

Būtas laikas : būtojo kartinio laiko kamienas + -es (-usis), -usi.

Veikiamosios rūšies dalyviai dažniausiai reiškia ypatybę, kylantią iš paties veikėjo veiksmo (ei-nantis berniukas „ berniukas, kuris eina“, dainuojanti mergaitė „ mergaitė, kuri dainuoja“). Sakinyje paprastai eina pažyminti u. Labai dažnai dalyvio konstrukcijomis keičiami šalutiniai pažyminio sakiniai, pvz.: Tauta, kuri išsaugojo savo kalbą, yra verta pagarbos = Tauta, išsaugojusi savo kalbą, verta pagarbos. Veikiamosios rūšies dalyviai sakinyje gali eiti ir

9. Iš duotųjų veiksmazodžių sudarykite veikiamosios rūšies esamojo ir būtojo kartinio laiko dalyvius. Paskui įrašykite juos į sakinius

- 1) _____ giminaičiai. (senovė) lietuvių protėviai buvo artimi germanų kaimynai ir
- 2) Jau _____ (septintasis mūsų eros amžius) gyveno kelios baltų gentys.
- 3) Baltų vardas buvo pavartotas pirmą kartą _____ (1845 metai).
- 4) Ir štai _____ (vienas kartas) mokslininkai apsidūrė, kad prie Nemuno gyvena tauta, kurios kalba primena sanskritą.
- 5) Lietuvių kalba išgarsėjo _____ (devynioliktasis amžius).
- 6) _____ (tas laikas) Lietuva priklausė Rusijai.
- 7) Raštai lietuvių kalba pradėjo rodytis tik _____ (XVI amžius).
- 8) Ne taip seniai lietuvių kalba pradėjo sakyti: „Ateik _____ (vienuoliktą valandą)“
- 9) _____ (ankstyvas pavasaris) aukštaitis su žemaičiu nutarė statyti namą.
- 10) _____ (vidurnaktis) visos katės pilkos.

8. Pavartokite reikiamą daiktavardžio linksnį laikui reikšti

Laikas paprastai reiskiamas daiktavardžio ir su juo suderintų žodžių vienaskaitos GALININKU, pvz.: žiemą vasarą, penkį valandą, rugpjūčio mėnesį, dešimtą dieną.

Laiką rodo ir INAGININKAS – tiek vienaskaitos, tiek daugiskaitos: šiais metais, tuo laiku, tuo tarpu. Labai retai laikui reikšti vartojamas VIETININKAS. Reikia įsidėmėti keletą laiko sąvokas reiskiančių žodžių, kurių vietininko linksnis atsako į klausimą kada?: vaikystėje, jaunystėje, senatvėje; ateiųje, praetiųje, senovėje; amžiuje; darbymečiųje, simtemečiųje, vidurnaktiųje.

Žodžių, reiskiančių metų laikus, mėnesius, savaites, dienas, valandas, minutes, sekundes, VIETININKAS laikui reikšti nevatotinas (pvz.: šis atėjo trečioje dienoje turi būti taisyomas į šis atėjo trečią dieną).

KETVIRTOSI DALIS

10. Pakaiskite paprastuosius veiksmazodziu laikus sudurtiniais. Pabandykite paaiskinti, koks yra ju semantinis skirnumas

Nuo tada lietuviu kalba *susidomejo* () daugelis pasaulio mokslininku. Kitatauciai kalbininkai *vazavo* () i Lietuvą, *narše* () jos kaimus, *dziaugesi* () idomiais radiniais. () apie lietuviu daug žymiu kalbininku labai palankiai *atsiliepe* () garšiji, Lietuviu kalbos kalba. Augustas *Sleicheris paraše* () garsuji, Lietuviu kalbos vadoveli, kuris iš karto *atvere* () lietuviu kalbai daugelio Europos universitetu duris. Nuo to laiko lietuviu kalba *pasidare* () tartum tarpautine kalbotyros disciplina.

11. Daryk ar dalyvine konstrukcija pakaiskite šalutiniu pažyminio sakiniu

- 1) Baltai nustumė i šiaurę *anksciau cia gyvenusias gentis*.
- 2) Uždaras lietuviu gyvenimo budas buvo viena iš priežasciu, *padejusiu issaugoti nepakeista kalbos struktura*.
- 3) Lietuviškai kalbejo daugiausia kaimo žmones, *issaugoje gimtaji zodi savo siau-dinèse pastogèse*.
- 4) I mūsų senoliu kalba isipyne daug svetimu zodziu, *skambėjusiu viesose kal-bose ir kasdienėje šnekoje*.
- 5) *Zodziai, ateinantys iš kitu kalbu, vadinami skoliniais*.
- 6) *Zodziai, kilę iš vieno šaltinio ir turintys maždaug tą pačią reikšmę bei formą* daugelyje civilizuoto pasaulio kalbu, laikomi tarpautiniais.

12. Tiesiogine kalba pakaiskite netiesiogine (paaiskinkimus žr. II dalis, 9 pratimas)

- Zuikis, ibėges i parduotuve, garsiai susunka:
 – Pardaveja, duokit man nauja kalnierių!
 – Zuiki, zuiki, – priekaisstauja pardaveja, – argi tu nežinai, kad negalima sakyti *kalnierius*. Tai ne lietuviskas zodis, tai svetimybė.
 – Nelietuviskas? – nuosirdziai nustemba zuikis. – O kaip reikia sakyti?
 – Kailis, kuris dengia kakla, vadinasi *apykakle*, – kantriai paaiskina par-daveja.
 – Aciu, – dekoja zuikis ir nusiperka apykakle.

13. Iš skliausteliuose duotų veiksmazodžių sudarykite reikiamas veikiamosios ar neveikiamosios rūšies esamojo ar būtojo kartinio laiko dalyvių formas ir taisyklinę pavartokite jas sakiniuose

Dauguma baltų kalbų, _____ (išnykti, išnyksta, išnyko) XV–XVI amžiuje, nepaliko jokių rašto paminklų. Tik prūsų kalba, _____ (nueiti, nueina, nuejo) į kapus XVII amžiuje, išliko užfiksuota raštuose. Skandinavų _____ (pulti, puola, puolė), kryžiuočių _____ (naikinti, naikina, naikino) prūsai atkakliai kovojo už savo laisvę. Zaurių engėjų _____ (parklupdyti, parklupdo, parklupdė) tauta dar 400 metų išlaikė savo gimtąją kalbą, nors toji kalba buvo visai vokiečių _____ (persekioti, persekioja, persekiojo).

14. Kokią veiksmazodžių norėti, siekti, tukti formą – padalyvį ar pusdalyvį – su kito veiksmazodžio bendratimi pavartosite tiksliai reikšti?

Pusdalyvis su bendratimi tiksliai reikšti vartojamas asmeniniuose sakiniuose, o padalyvis – beasmeniuse.

- 1) _____ sužinoti, kaip kalbėjo mūsų protėviai, reikia vykti į Lietuvą kaime.
- 2) Vokiečių valdžia, _____ sunaikinti lietuvišką kultūrą Rytų Prūsijoje, pradėjo visuotinę germanizaciją.
- 3) Martynas Mazvydas, _____ prisitaikyti prie vietinės tarmės, rašė ne vien žemaitiškai.
- 4) Būta gerai pažinti savo kraštą, _____ parašyti gera knygą.
- 5) Konstantinas Sirvydas, _____ sudaryti pirmąjį lietuvių kalbos žodyną, turėjo gerai išmokyti lenkų ir lotynų kalbas.
- 6) _____ padėti Lietuvos žmonėms kovojant už laisvę, Jonas Basanavičius ir Vincas Kudirka leido ir redagavo laikraščius „Aušra“ ir „Varpas“.
- 7) Jonas Jablonskis, _____ sunorminti lietuvių kalbą, rėmėsi geriausiais rašytojais ir savo gimtąja tarme.
- 8) _____ gerai iširti kalbą, būta gerai išstudijuoti visas tarmes. Kalbininkai, _____ sukaupti tarmių duomenis, kasmet vyksta į dialektologines ekspedicijas.
- 9) _____ suprasiti kitos tarmės atstovą, reikia žinoti tos tarmės ypatybes.
- 10) Nedera užmiršti kitų nuomonės, _____ padaryti tinkamas mokslinio darbo išvadas.

dykite paaiškinti, koks yra

() daugelis pasaulio

() ! Lietuva, *naršė*

() idomiais radiniais.

() apie lietuvių

svij, lietuvių kalbos

padėjusių išsaugoti

imtai žodį savo šiau-

mbėjusių viešose kal-

reikšmė bei formą

reikšmė bei formą

zina, kad negalima

reikia sakyti?

reikiamai paaiškina par-

10. Pakeistite paprastuosius veiksmazodziu laikus sudurtiniais. Pabandykite paaiskinti, koks yra ju semantinis skirnumas

Nuo tada lietuviu kalba *susidomejo* () daugelis pasaulio mokslininku. Kitatauciai kalbininkai *vaziavo* () i Lietuva, *narše* () jos kaimus, *džiugęsi* () idomiais radiniais. Daug žymiu kalbininku labai palankiai *astilpe* () apie lietuviu kalba. Augustas Šleicheris *paraše* () garsoji „Lietuviu kalbos vadovelį“, kuris iš karto *avėre* () lietuviu kalbai daugelio Europos universitetu duris. Nuo to laiko lietuviu kalba *pasidare* () tartum tarptautine kalbotyros disciplina.

11. *Dalyvi ar dalyvine konstrukcija pakeistite šalutinio pažyminio sakiniu*

- 1) Baltai nustemė i šiaurę *anksciau cia gyvenusias gentis*.
- 2) Uzdaras lietuviu gyvenimo būdas buvo viena iš priezasciu, *padejusiu issaugoti nepakeista kalbos struktura*.
- 3) Lietuviškai kalbejo daugiausia kaimo žmones, *issaugoje gimtaji zodi savo siau-dinėse pastogėse*.
- 4) I mūsų senoliu kalba isipynė daug svetimu žodziu, *skambėjusiu viešose kal-bose ir kasdienėje šnekoje*.
- 5) Žodžiai, *ateinantis* iš kitu kalbu, vadinami skoliniais.
- 6) Žodžiai, *kile* iš vieno šaltinio ir *turintis* maždaug tą pačią reikšmę bei formą daugelyje civilizuoto pasaulio kalbu, laikomi tarptautiniais.

12. *Tiesiogine kalba pakeiskite netiesiogine (paaiskintumus žr. II dalis, 9 pratimas)*

Zuikis, ibėgęs i parduotuve, garsiai susunka:

– Pardaveja, duokit man nauja kalnietiu!

– Zuiki, zuiki, – priekaitstauja pardaveja, – argi tu nežinai, kad negalima sakyti *kalnietius*. Tai ne lietuviskas žodis, tai svetimybė.

– Nelietuviškas? – nuosirdžiai nustemba zuikis. – O kaip reikia sakyti?

– Kailis, kuris dengia kakla, vadinasi *apykakle*, – kantriai paaiskina par-daveja.

– Ačiu, – dėkoja zuikis ir nusiperka apyakaklė.

15. Du sakinius sujunkite į vieną, sudarydami tikslo apibūdinantį sakinį. Paskui pakelkite jį padalyvine ar pusdalyvine žodžių grupe

Tikslo apibūtinančias sakinius sujunkite į vieną, sudarydami tikslo apibūdinantį sakinį. Paskui pakelkite jį padalyvine ar pusdalyvine žodžių grupe

visada reiškiama veiksmazodžio tariama nuosaka, asmenį derinant su pagrindinio ar šalutinio sakinio veiksmu einančiu žodžiu.

Dėmesio! Po jungtuko *kad* čia negali būti vartojama veiksmazodžio bendratis.

Pavyzdys: Visi susirinko į auditoriją, jie turėjo apsvarstyti naujus planus.

Visi susirinko į auditoriją, *kad apsvarstyti* naujus planus.

Visi susirinko į auditoriją, *norėdami apsvarstyti* naujus planus.

1) Baltų gentys atsikėlė iš pietų. Jos norėjo įsikurti prie Baltijos jūros.

2) Prūsai praliejo daug kraujo. Jie gynė savo laisvę ir gimtąją kalbą.

3) Mokslininkai gyveno Lietuvos kaimuose. Jie norėjo išmokyti lietuvių kalbą.

4) Sanskrito profesorius kalbėjo lietuviškai. Jis pradė lietuvių kalbos archaiziskumą.

5) Tada žodžius reikėjo skolintis. Jais buvo galima įvardinti naujas sąvokas.

6) Visi vienos tautos žmonės gali suprasti vienas kitą. Reikia turėti bendrinę kalbą.

Kartā velnias sukisio visus keturis lietuvius – aukštaiti, dzūka, suvalkietī ir žemai ti – ir nunešē _____ skandinti. Benešdamas velnias pavargo ir atsīsēdo _____ pailsēti. Išlindo O tas jo maisas ēmē ir atsīrīšo. Pajutēs laisvę, pirmas _____ ir lindi. Aukštaitis pasislēpē dzūkas. Jis parkūrē namo, palindo _____ pazīūrēti, kas gi bus toliau. Suvalkietis numušē kepure dulkes _____, prisīrūkē _____ ir nebēga, vaikšto ap- līnkui, laukia maišo. O žemaitis ir sako velniui: „Tu mane īkīšai _____, tu pats ir īstrauk mane _____”. Paskui dar patogiau īstaisē ir nē nemano īsti _____.

17. *Irašykite tinkamas prieiniksines konstrukcijas*

Žemaitis su aukštaičiu statē namą ir _____ pritrūko vieno rasto. Susiruošē abu į mišką. Išsirinko _____ medį, nusikirto ir rengiasi nešti namo. Žemaitis, šluosydamas prakaitą, pasičiupo _____ medžio galą, paklinojo ir numetē _____ „Oi _____”, – sako. „Jei tau _____, tai ir nešk vienas“, – _____ nusijuokē aukštaitis, užsimetē kirvi ant pečių ir nudrožē namo. Žemaitis _____ negalėjo suprasti, kas gi atsitiko, kodėl jis liko stovėti prie tokio _____ ir _____ rasto.

16. *Dar kartą atidžiai perskaitykite tekstą „Nesutarė“. O dabar prisiminkite ir parašykite trūkstančius būvardžius ir prieveiksmius. Galite parinkti ir parašyti savus žodžius.*

8) Kiekvienas turi budėti prie gimtosios kalbos slenkščio. Kalba gyvena amžiais.

7) Tarmes būtina rimtai tyrinėti. Palapšimui išnyksta mokslui svarbūs kalbos faktai.

_____ turėti bendrinę
 _____ naujas sąvokas.
 _____ kalbos archaiziskumą.
 _____ kiti lietuvių kalba.
 _____ ja kalba.
 _____ jūros.
 _____ planus.
 _____ planus.
 _____ planus.
 _____ pdratis.
 _____ su pagrindinio ar šalutinio
 _____ kad. Tokio sakinio tariņys
 _____ sakinį. Paskui pakelkite jį

18. *Išsaiskykite ir paaiškinkite kalbos klaidas. Pabandykite jas sugrupuoti: atskirai išrašykite linksmųjų (vardininko, naudininko, galininko, magininko, vietininko) vartojimo, atskirai – priešlinksminių konstrukcijų, atskirai – veiksmazodžių formų (bendrąsias, dalyvio, padalyvio) vartojimo klaidas*

- 1) Visa lietuvišais apgyvendinta teritorija buvo apaugusi miškais.
- 2) Prūsų kalba buvo vokiečių persėkiojama, netgi draudžiama įstatymais.
- 3) Sėkiant prūsus prijungti prie savo valstybės, lenkai pagrasino ginklu.
- 4) Lietuvių kalba yra išgyvenusi sunkius metus.
- 5) Kaimo žmonės ilgai negalėjo paskatinti lietuviškus raštus, todėl lietuvių kalba mažai buvo paveikta naujovėmis.
- 6) Pirmoji lietuviška knyga pasirodė tuksantis penki simtai keturiasdešimt septintuosiose metuose.
- 7) Suomii ir estii protėviai skolinosi baltiškus žodžius, kad pavadinti įvairius žemės darbu irankius.
- 8) Pas lietuvius yra daug visokių tarmių ir patarmių.
- 9) Kalboje vis randasi ir randasi naujos sveltimbės.
- 10) Perna buvo priimtas istatymas tarmių išsaugojimui.
- 11) Tame laike lietuvių buvo neraštingi.
- 12) Sanskrito profesorius paprasė pagalbos pas lietuvi valstietį.
- 13) Parnacius panasias egiptiečių ir Amerikos indėnų piramidės, mokslininkai sukūrė naujas hipotezes.
- 14) Keli drasuočiai ryzosi perplaukti Atlantą mazomis valtelėmis, kad įrodyti savo hipotezes.
- 15) Dokumentai buvo išduodami tik po parašu.
- 16) Tų pačių metų bėgyje pasirodė lietuviški laikraščiai ir žurnalai.
- 17) Augustas Šleicheris atvyko į Lietuvą tyrinėti tarmes.
- 18) 1856 metais pasirodė Augusto Šleicherio knyga po antrašte „Lietuvių kalbos gramatika“.
- 19) Lyginant kalbas mokslininkai sukūrė naują kalbotyros šaką.
- 20) Lietuvių buvo po didele slavų įtaka.

Savo dukrelė be- sėdincia,

Dail. V. Petravičiaus iliustracija Lietuvos pasakai
„Gulbė, karaliaus patė“

prapuoli: askirai išrašykite
vartojimo, askirai – prie-
valyvio, padalyvio) vartojimo

iskais.
ziama įstatymais.
grasino ginklu.

rus, todėl lietuvių kal-

rai keturiasdešimt sep-

kad pavadinti įvairius

ides, mokslininkai su-

lemis, kad įrodyti sa-

malai.

rašte „Lietuvių kalbos

ka.

Lietuvių pasakų motyvais. A. Steponavičiaus iliustracija K. Borutos knygai „Jurgio Paketurio kelionės“

